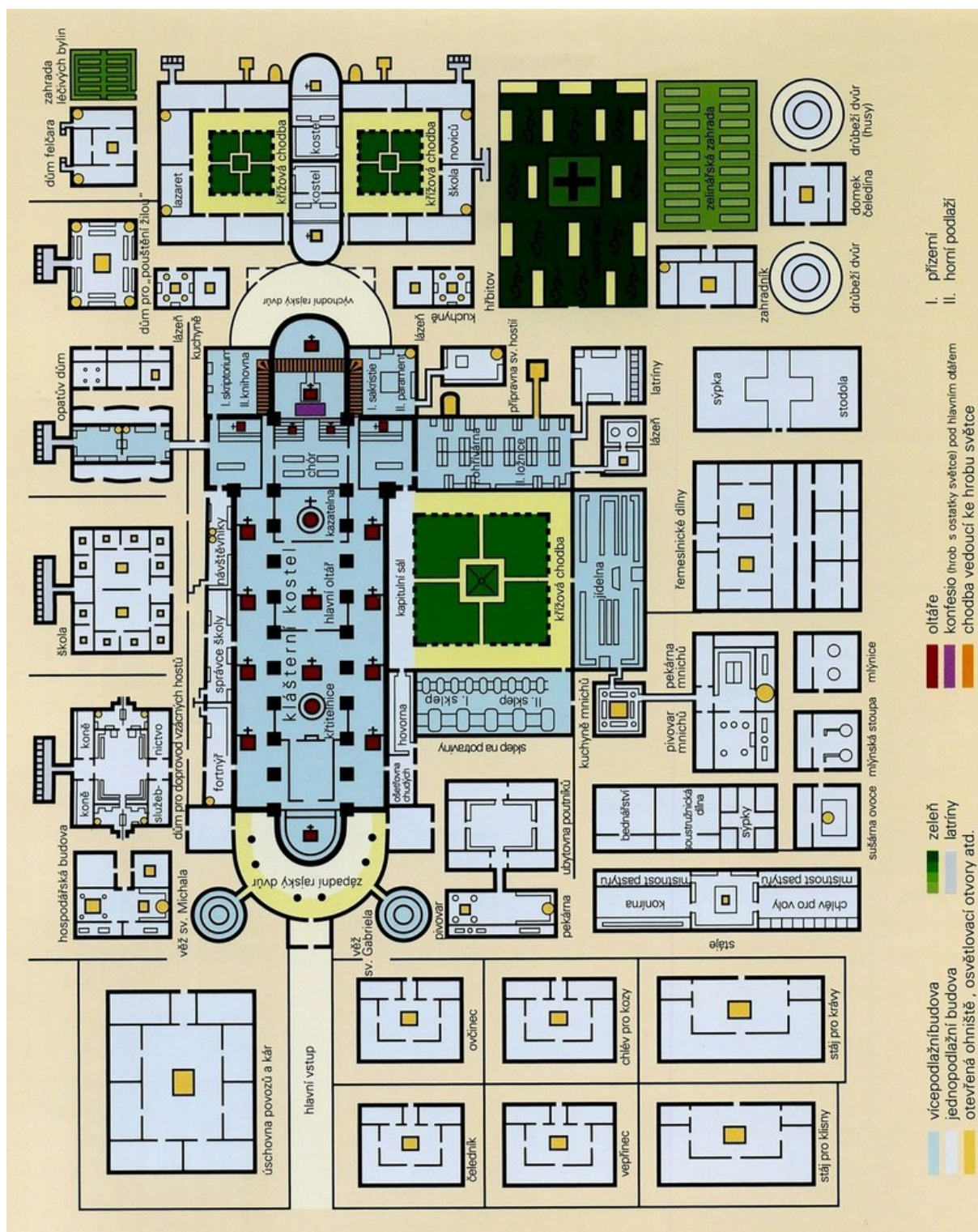

Řádové domy ve středověku

Proměny klášterní architektury od pozdní antiky po začátek reformace

Ideální plán kláštera, originál v St. Gallen, cca 820-830, novodobá rekonstrukce dle originálu.

Masarykova univerzita
Univerzita třetího věku – jaro 2016

V průběhu 3. století, za pozdních časů Římské říše se v pouštích Egypta, Palestiny a Sýrie rozhodlo několik poustevníků navrátit k původnímu ideálu křesťanského života, izolovali se tedy od světského života a snažili se očistit vlastní duši od všech hříchů a pokušení. Časem se tito eremité začali sdružovat do komunit, čímž dali základ k cenobitskému způsobu života. Ten se postupně rozšířil i na evropský kontinent, kde se jednotlivé komunity začali řídit psanými pravidly, nazývanými Regule. Nejprogresivnější řeholi napsal sv. Benedikt z Nursie, která až do 11. století zůstala i v rámci jednotlivých reforem základním kamenem západního mnišství. V době karolinské renesance uvnitř benediktinského řádu vznikla i první ideální podoba klášterního obydlí, jež měla odpovídat duchovním i hmotným potřebám řeholní komunity. Prostorový koncept kostela s připojenými konventními budovami prakticky spojenými křížovou chodbou obíhající rajskou zahradu, to vše uprostřed hospodářského zázemí kláštera, se snažily napodobit všechna řádová společenství středověku, nejvíce se to ale podařilo cisterciákům. Karolinskou představu architektury pro život zasvěcený Bohu s menšími či většími obměnami převzaly i kontemplativní, kanovnícké, mendikantské, rytířské a špitální společenství.

Terminologie:

monchoi nebo monachos – osamělý, mniši

eremos – pustý, eremité

anachorei – osamělý, anachorejci

cenobium = cenobité – společný život mnichů

laura – stezka či cesta, jež spojovala jednotlivé jeskyně či domky, odtud lávra

Egypt:

Otcové pouště – poustevníci **sv. Antonín** +356 a **sv. Pavel z Théb** +347

Cenobité - **Sv. Pachomios** – 323 lávra v Tabennesi u Théb

Kellia v nilské deltě

Červený a Bílý klášter u Théb

Blízký východ:

Sv. Jeroným - žil nedaleko Betléma na poč. 5. století

Sv. Simeon Stylita – poustevník na sloupu, poutní místo Qalat Siman

Sv. Basileios Veliký 330-379 – otec východního mnišství, v Pontu v Kaisareji založil velký klášter i s nemocnicí, cenobitská Krátká a Dlouhá řehole, pokračování dodnes na Mont Athosu a v Meteore

Severní Afrika:

Sv. Aurelius Augustin 354-430, od 395 biskupem v Hippo Regia v severní Africe, žil s biskupským klérem společně klášterním životem, regule platná dodnes pro všechny kanovníky a kanovnícké řády. Tebessa – poutní místo ke hrobu sv. Kryšpíny.

Galie:

Sv. Martin z Tours – po roce 360 založil polopoustevnickou komunitu v Ligugé

Jan Cassianus – 410 klášter St. Victoire u Marseilles, první dvouklášter

Sv. Hilarius z Poitiers

Sv. Honoratus z Arles – cca 410 založil s druhý klášter na ostrově Lérins u Cannes

Itálie:

Sv. Benedikt z Nursie (480-547/550) - otec západního mnišství, okolo roku 500 poustevník v Subiacu, 529 založil **Monte Cassino**, napsal **Regule** – officium, úvod a 73 kapitol
Opus Dei=modlitba, Lectio divina=četba a rozjímání, Labor=práce
Ideu benediktýnského života zachoval a obnovil na konci 6. století papež **Řehoř Veliký**, a to v **Knize rozprav**, kde zachytil Benediktův život i dílo.

Iroskotské mnišství:

Sv. Ninian - misionář

Sv. Patrik cca 385-461 – misionář

Irské a skotské kláštery až do 10. stol. vesměs dřevěné, opevněné oválným či kvadratickým valem, zpočátku dřevěné i kostely, pak kamenné, malé stavby, příčka v chóru s dvěma vstup, příčka i podélně kostelem, mužská a ženská část. Dále cely opata a mnichů, společný refektář, vedle kuchyně, budova pro hosty, hospodářské budovy a dílny. Knihovna a skriptorium.

Vysoké dřevěné, pak kamenné věže – strážná a obranná funkce (ne stylité).

Velmi přísná řehole – modlitba, bohoslužba, studium, tvrdá fyzická práce i tvrdá askeze.

Sv. Finian – klášter Clonard

Sv. Comgall – klášter Bangor

Další irské kláštery Armagh, Durrow, Derry, Inishglora, Ardoilen.

Nejlépe dochovány Gallarus oratory, Skelling St. Michael, Glendalough-St. Kevin, Clonmacnoise.

Sv. Kolumbán st. (+597) – Ir, 563 misie v Skotsku - klášter na ostrově Iona.

Další misionáři míří do Británie – kláštery Kells, Lindisfarne, Durrow.

Sv. Kolumbán ml. (+615) – 591 misie na pevnině, kláštery Luxeuil, Fontaines, Bobbio atd.

Misionáři sv. Havel, sv. Fursa, sv. Virgil, sv. Korbinian.

Kláštery St. Gallen, Jumieges, Reichenau, Fosses, Vogézy, Jouarre, Nivelles, atd.

Sv. Brendan (+570-583) – mnišství na moři, možná doplul až do Ameriky, 1964 nález nápisu na skále ve Wyoming County v západní Virginii s petroglyfy, 1982 snad nápis ve staroirské ogamové abecedě z 5. až 8. století.

Merovejské království:

Fleury – dnes St. Benoit-sur-Loire – 650 převezeno tělo sv. Benedikta z Monte Casina

Hamage v severní Francii

Romainmotier v západním Švýcarsku

Disentis v jižním Švýcarsku

Saint Denis u Paříže

Pfalzel u Trevíru

Britanie:

V 7. století odmítá samostatnou irskou církev, 664 na setkání v klášteře Whitby je odmítnuta irská forma výpočtu Velikonoc, Anglosasové následně přijali římský model, začíná éra anglosaských misí na pevnině, především dnešní Belgie, Nizozemí, Frísko, střední Německo.

Wilfrid z Riponu – 664 porazil Iry ve Whitby, Ripon se stal prvním benediktýnským klášteřem v Anglii.

Benedikt Bishop – kláštery v Jarrow a Monkwearmouth v Anglii

Sv. Willibrord – klášter v Echternachu v dnešním Lucembursku

Sv. Rupert + 715 misionář v Bavorsku, 700-715 založil klášter a biskupství v Salzburku

Sv. Emmeram + 715 – biskup a opat v Řezně

Sv. Corbian + 725 – biskup a opat ve Freisingu

Sv. Bonifác 719 vyrazil do Duryňska - kláštery Fritzlar, Hersfeld, 744 Fulda (pohřben), Erfurt, organizoval biskupské správy a klášterů v Německu pod vlivem Říma, pak vyzván Karlovci k reorganizaci církve a klášterů v Galii.

Itálie za Langobardů:

Pavia, San Salvatore

Brescia, Sana Salvatore

Cividale, Santa Maria in Valle

Karlovska říše:

Mnichům bylo sice jednotně uloženo dodržování Benediktovy řehole, ale to bylo narušováno severně Alp vlastnickým systémem církve, kdy panovník a jeho družina přistupovali ke klášterům k jako soukromému majetku, darovaný majetek instituci považovali stále za svůj, nechali si odvádět dávky, dosazovali opaty....

Karel Veliký v roce 787 poslal žádost na Monte Cassino o opis původní Benediktovy řehole. 814 – nastupuje **Ludvík Pobožný**, který povolal **Benedikta z Aniane** +821, jihofrancouzského reformátora, který měl provést nápravu benediktýnských klášterů v karlovska říši.

816-817 – synoda v Cáchách, proběhly dvě zasedání opatů velkých klášterů pod vedením Benedikta z Aniane, nařizeno ve všech říšských klášterech přijmout benediktýnskou Regulae, založen vzorový klášter v Inden (Inda), dnes Korneliusmünster u Cách.

V Cáchách byl také vytvořen **ideální plán** pro podobu benediktýnského kláštera, 820-30 byl v Reichenau doplněn a poslán do **St. Gallen** – zde sice nerealizován, ale dodnes dochován.

Nejvýznamnější kláštery karolínska éry:

Centula, Corwey, Reichenau-Oberzell, Mittelzell a Niederzell, Padeborn, Lorsch, Nivelles, Heidelberg-Heiligenberg, Müstair, Romainmotier, Frauenchimsee

Po smrti Ludvíka Pobožného se klášterní život vrací ke starým pořádkům, v 10. a 11. století vyšla snaha o reformu přímo z benediktýnského prostředí, a to z několika center:

I. Cluny v Burgundsku

910 založeno akvitánským vévodou Vilémem nedaleko Maconu

Prvních dvě stě let vládli posléze svatí opati **Berno, Odo, Odilo, Hugo**, v 11. století pak **Petr Ctihodný**, velmi vlivní mužové jak v Římě, tak na dvoře Kapetovců

V roce 1100 mělo Cluny asi 900 klášterů na území Francie, Itálie, Španělska a Anglie Cluniacensis ecclesia – clunyjská kongregace – stát ve státech

Cluny I – založeno 916

Cluny II – budováno 954-994, zároveň stavěny rozsáhlé budovy konventu dle St. Gallen – vzor pro celé 11. století v klášterní architektuře, odtud i do světska církve, tedy kapituly

Cluny III – budováno 1089-1131, největší chrám západního křesťanství, za francouzské revoluce klášter zrušen a odsvěcen, 1798 prodán jako stavební materiál, 1811-13 z velké části rozebrán, zachovalo se jižní rameno velkého transeptu + několik fragmentů půdorysu

Další stavby z clunyjska okruhu: Paray-le-Monial, St. Lazar v Autun

II. Gorze v Lotrinsku

933 založil biskup **Adalbero z Met** – hlavní reformní centrum pro německé zemně

Trevír – klášter sv. Maximina

Řezně – klášter sv. Emmerama podporoval řezenský biskup **sv. Wolfgang**

Magdeburg – sv. Mořic

Einsiedeln ve Švábsku

Burgundsko – St. Benigne v Dijonu – opat **Vilém z Volpiana**

III. Fleury v severní Akvitánii – St. Benoît-sur-Loire

od roku 930/34 další místo, odkud se šířil požadavek na přísné dodržování Benediktovi Řehole

IV. Hirsau ve Švábsku

1075 založen, zapojil se do clunyjského hnutí, ale vytvořil vlastní reformu, a to i v podobě liturgie a klášterní architektury, postupně ovlivnil na 200 klášterů v německy mluvící oblasti, velmi jednoduchá a čistá architektura, předchůdci cisterciáků

Hirsau, Paulinzella, Alpirsbach, Komburg, Prüfening u Řezna

Monte Cassino – cca 950 návrat mnichů, po 1066 nově vybudováno opatem **Desideriem**, a to podle vzoru sv. Petr v Římě, za 2. světové války zničeno

Dochováno probošství San Angelo in Formis

Benediktinský klášter se nazývá opatství v čele s opatem, podřízené domy pak probošství nebo převorství.

Benediktinské kláštery v Čechách:

973-975 benediktinky u sv. Jiří na Pražském hradě

993-995 benediktini v Břevnově

999-1000 – Ostrov u Davle

1032 – Sázavský klášter

1115 – Kladruby u Stříbra

1160-1167 – Teplice

Benediktinské kláštery na Moravě:

1048 Rajhrad

1078 Klášterní Hradisko

1104 Třebíč

Komárov – třebíčské probošství

V 11. století se vedle cenobitského života velmi rozvíjí i poustevnický způsob mnišství, Životy a Výroky církevních otců – Egypt a Palestina jako vzor, obrací k nim pozornost řada mnichů, kteří pak opouští kláštery a hledají samotu.

Kamalduni (opat a opatství)

Sv. Romuald +1027 založil klášter Camalduli u Arezza v roce 1022, v údolí sídlila cenobitská komunita, jež sice navazuje na sv. Benedikta, ale vychovává mnichy k poustevnickému životu v horách

Fonte Avellana – **Petr Damián** zde sepsal Zásady poustevnického řádu

Vallambrosa v Toskánsku – **Jan Gualbertus**, cenobitský klášter podle sv. Benedikta, naprostá izolace mnichů od okolního světa, spojení přes laické mnichy, poprvé se objevují konvrši (fratres converses) – spojení modlitby a poddanské služby

Zobor nad Nitrou – kamalduni působili 1691-1782

Kartuziáni (převor a převorství)

Bruno z Kolína +1101, získal 1084 místo v Alpách nad Grenoblem, uskupení pousteven

Guido du Pin 1106 zde zakládá klášter Grand Chartres, 1128 sepisuje řeholi, spojil benediktýnskou, cisterciáckou i pouštní tradici, osamělý život v komunitě

Grand Chartres – Velká Kartouza

Villeneuve-lès-Avignon

Norimberk

Mont Grace v Yorkshire

Certosa di Pavia

1350 Brno-Královo Pole

Dolany u Olomouce

Valdice u Jičína

Červený klášter na Slovensku

Celestini

Založil **Petr Morone**, posléze papež Celestin V. (+1296), sestavil jejich řádová pravidla na modifikaci benediktýnské řehole a františkánské spirituality.

Augustiniáni kanovníci (probošt a kanonie)

sv. Augustin – 396 – biskup v Hippo, proměnil biskupskou domácnost v klášter

Jde o řád kněžských mnichů, o kongregaci duchovních žijících podle mnišské řehole.

1039 – čtyři klerici-kanovníci zakládají klášter při kostele St. Ruf u Avignonu

1059 – lateránská synoda odsouhlasila společný život kanovníků, a to především podle starých pravidel sv. Augustina (Augustinův dopis č. 211 a Ordo)

Hlavní centrum klášter San Pietro du Ciel d'Oro v Pavii, kde se od roku 735 nachází tělo sv. Augustina.

1244/1256 – **obutí augustiniáni** (poustevníci, eremité) potvrzení papežem, hnutí vzniklo v Toskánsku, snaha o přísnější řeholi.

1533/88 – **bosí augustiniáni**, vznikli v Portugalsku, opět snaha o přísnější observanci.

Kláštery augustiniánů kanovníků v českých zemích od 1333:

Roudnice nad Labem, Praha – Karlov, Třeboň, Fulnek, Prostějov, Lanškroun, Jaroměř, Borovany, Šternberk, Jevíčko

Kláštery obutých augustiniánů v českých zemích od 1262:

Pivoň, Svatá Dobrotivá u Zaječova, Třebařov-Koruna, Praha – Malá Strana – sv. Tomáš, Brno – sv. Tomáš, Litomyšl, Moravský Krumlov, Ročov

Kláštery bosých augustiniánů v českých zemích od 1623:

Praha – Na Zderazi, Havlíčkův Brod, Vratěnín

Herburky v Brně – augustiniánky původně, posléze dominikánky

Premonstráti (opat a kanonie)

Norbert z Xanten 1121 – založil klášter v Premontre, západně od Laonu

1126 – papež schvaluje řeholi, Norbert se stává arcibiskupem v Magdeburku, pokouší se o reformu shora, tamní sekulární kanovníky proměnil v řeholní, především kazatelská povinnost

Hugo z Fosse – Norbertův nástupce, pravý zakladatel řádu, základní pravidla podle sv. Augustina, Cluny a cisterciáků.

Magdeburg – klášter Panny Marie, sv. Norbert pohřben, v baroku převezen na Strahov

Premonstráti v českých zemích:

Strahov – 1143 založili Vladislav II. a Jindřich Zdík

Milevsko, Litomyšl, Želiv, Klášterní Hradisko, Teplá, Louka u Znojma, Brno – Zábřdovice

Premonstrátky v českých zemích:

Doksany, Louňovice pod Blaníkem, Dolní Kounice, Chotěšov, Nová Říše

Cisterciáci (opat a opatství)

Molesme – klášter pod Cluny – 1098 opat **Robert z Molesme** odešel s nespokojenou částí komunity do větší pustiny, do Citeaux (lat. Cistercium) – založil Novum monasterium

Za opata **Albericha** v roce 1100 schválil papež jako novou řeholi

Angličan **Štěpán Harding** v roce 1114 sepsal Chartu caritatis et unanimitas (listinu lásky a svornosti)

Návrat k Benediktově Řeholi „do slova a do písmene“, opět je vedle modlitby a čtení písma zdůrazněna manuální práce

Nejvýznamnějším myslitelem cisterciáckého řádu byl **sv. Bernard z Clairvaux**

Prísnost a čistota v architektuře – bez dekorace, bez západních portálů, pouze vstupy pro mnichy a konvrše, veřejnost vyloučena, arkády, hlavice i přípory bez výzdoby, bez věží.

Tzv. bernardinský plán kostela – bazilikální trojlodí, transept, pravoúhlý chór, pravoúhlé kaple po bocích plochostropé stavby, později valená či žebrová klenba, žádná plastická či malířská výzdoba. Hospodářské části se budují stejně honosné jako obytné části i jako kostel.

Všechny kláštery byly vázány jasnými pravidly, opati se od 1116 každý rok scházeli na generální kapitule, systém kontrolního mechanismu pomocí filiací, nejde o mocenskou podřízenost, ale o pojistku, aby klášter nesešel z cesty, pravidelné vizitace, dohled na dodržování řehole. V zákazech zdočnosti však řád v průběhu 13. století povolil.

V roce 1500 měl řád 738 mužských a 654 ženských klášterů.

V La Trappe vznikla v roce 1644 reforma **Armand Jean Le Bouthillier de Rancé** – trapisté jako přísná observance.

Francie:

Citeaux – matka celého řádu

Clairvaux, La Ferte, Morimond, Pontigny – čtyři hlavní dcery

Fontenay, Noirlac, Silvacane, Thoronet, Royaumont – nejzachovalejší kláštery ve Francii

Anglie:

Fountains a Rievaulx

Německo:

Maulbronn – nejzachovalejší klášter v Německu

Eberbach, Ebrach, Zinna, Salem

Rakousko:

Zwettl, Heiligenkreuz, Lilienfeld

Itálie:

Chiaravalle Milanese, Abbazia delle Tre Fontane, Fossanova

V Čechách a na Moravě vzniklo od roku 1142 celkem 18 mužských i ženských klášterů.

Čechy: Sedlec, Plasy, Pomuk, Hradiště nad Jizerou, Svaté Pole, Osek, Vyšší Brod, Zlatá Koruna, Pohled, Sezemice, Zbraslav, Klášterní Skalice

Morava: Velehrad, Oslavany, Porta coeli v Předklášteří, Žďár nad Sázavou, Vizovice, Aula Beatae Mariae na Starém Brně

Žebravé (mendikantské) či kazatelské řády

Dominikáni – převor a konvent

Minorité – kvardián a konvent

Počátky mají na začátku 13. století v Itálii a Francii, jsou odrazem dobové lidové zbožnosti, a to především v městském prostředí. Směřují k misijnímu působení, kazatelská činnost, ideálem je prostota a chudoba prvních apoštolů.

Sv. Dominik 1173-1221, kastilský šlechtic Dominik Guzmán, studoval svobodná umění, teologii a filozofii, kanovník a posléze i převor kapituly u katedrály v Osmě. Zúčastnil se kruciáty v Languedoku, během níž založil 1215 v Toulouse bratrstvo, pro něž sepsal řeholi podle sv. Augustina, upravenou pro potřeby kázání. Pohřben v Bologni.

Sv. František 1182-1226, kupecký synek František Bernardone z Assisi, ponejprv příslušník zlaté mládeže, chtěl se stát rytířem, ale nakonec to byl rytíř boží. 1205 duchovní zážitek v San Damianu, započal asketický život v totální chudobě, kázal v krajině a shromáždil postupně okolo skupinu učedníků, nakonec se usadili v Porcinkuli. Od roku 1209 překládal papežské kurii velmi přísná pravidla řádu, schváleny až 1223, kdy je Františkovi druzi zmírnili. Pohřben v Assisi v kryptě pod dvoupodlažním chrámem.

Sv. Klára 1193-1253

1212 opustila rodinu, přes její protesty se přidala ke komunitě v Portiunculi, sv. František ji pobízel, ale se její sestry řídily řeholí benediktýnek, ale Klára se usadila u sv. Damiána a vypracovala velmi přísná pravidla, která byla v Římě potvrzena až po její smrti.

Terciáři

Bratři třetího řádu, tedy laického, žili v manželstvích, ale podíleli se na práci řádu a snažili se žít podle jeho ideálů, odtud pramenila velká popularita žebravých řádů.

V letech 1350 až 1517 se postupně od minoritů oddělují františkáni observanti (bernardiní).

V letech 1435 až 1506 se postupně od minoritů oddělují pavláni, a to pod vlivem poustevníků.

V roce 1528 se z observantů vyčleňují kapucíni, a to pod vlivem kamaldunů.

První komunity vznikají v Itálii a Francii, ale rychle se šíří po městech celé Evropy.

Kostely byly budovány tak, aby přijaly co největší počet věřících, důležité pro kázání.

V Itálii ještě pozdně románské stavby, pak se ale zapojují do šíření gotiky. Plochostropé sálové či trojlodní bazilikální stavby, s chórem podle bernardinského schématu, tedy transept s pravouhlými kaplemi. Další kaple okolo lodě kostela, které zakládali bohaté rodiny.

Minorité: Assisi, Fiesole, Siena, Mantova, Bologna, Benátky – Frari, Florencie – Sanata Croce, Padova – Il Santo.

Dominikáni: Řím – Santa Maria sopra Minerva, Bologna, Spoleto, Siena, Benátky – Zanipolo, Florencie – Santa Maria Novella

Severně Alp se budují ponejprv baziliky, postupně haly či pseudohaly, původně plochostropé, později se klenou křížovými žebrovými klenbami. Na východě vynechán transept, pod vítězným obloukem se nachází letner, za ním velmi dlouhý a vysoký chór, jež slouží k modlitbám bratřím.

Minorité: Würzburg, Colmar, Regensburg, Enns (+ soukromá kaple Wallsee)

Klarisky: Colmar

Dominikáni: Colmar, Regensburg, Erfurt

Dominikánky: Colmar, Imbach, Pirna

Karmelitáni (převor a převorství)

Řád bratří blahoslavené Panny Marie na Hoře Karmel

Roku 1209 získali tito poustevníci pravidla od patriarchy **Alberta Jeruzalémského**, 1226 řeholi schválil papež Honorius III., 1238 opouštějí Svatou zemi, a v Evropě se usazují ve městech jako žebravý řád.

Praha – Panna Marie Sněžná na Novém Městě, založil Karel IV. 1347

Tachov, Rabštejn nad Střelou, Chyše

Kostelní Vydří – dnes jediný Karmel u nás

1593 – papež Klement VIII. schválil reformované bosé karmelitány – vznikli ve Španělsku, o reformu se postarala **Terézie z Ávil** a **Jan z Kříže**

1624 – Praha – Panna Marie Vítězná

Mladá Boleslav a Pacov

Rytířské a špitální řády

Počátky těchto řádů spadají do doby křížových výprav do Svaté země v 11. a 12. století. Členové řádů byli mnichy, kterým kanonické právo zakazovalo podílet se na prolévání krve, ale zároveň rytíři, jež ve válce zabíjejí, za což měli činit pokání. První křížová výprava započala 1095. Boží bojovníci se začali ve Svaté zemi organizovat, rytířské řády přitahovali šlechtice, kterým vyhovovalo spojení náboženského života a fyzické aktivity s mečem v ruce.

Architektura rytířských řádů

Ve Svaté zemi si řády budovaly v rámci velkých měst komendy s kostely a se špitály a ubytovny pro poutníky. Postupně postavily i řadu hradů na ochranu hranic a cest, proti muslimům a loupežníkům. Po přesunu do Evropy si stavěly taktéž opevněné areály, ve městech opět hrazené areály s komendami a kostely a špitály, kde se občas můžeme setkat s pravidelnou dispozicí okolo rajskeho dvora. Na venkově rytíři zakládali dvorce, které se v románské době skládaly především z kostela a blokovité budovy, jedno či dvoutraktové, okolo hospodářské budovy. V gotické době stavěli hrady, které především u německých rytířů mají pravidelnou čtyřkřídlou dispozici i s ambitem okolo čtvercového nádvoří. Jedno křídlo hradu obsahuje velkou kapli. Templáři si velmi často stavěli velké obytné donžony, kostel v sousedství měl někdy podle jeruzalémského vzoru Božího hrobu centrální půdorys.

Johanité (velmistr, komtur a komenda)

Špitální bratři sv. Jana Křtitele v Jeruzalémě

Už dvacet pět let před první křížovou výpravou skupina zbožných italských kupců z Amalfi obnovili kapli Panny Marie Latinské v sousedství Božího hrobu v Jeruzalémě a založili špitál sv. Jana Křtitele, u něho vzniklo špitální bratrstvo, staralo se o nemocné poutníky. V roce 1113 **Gerard z Amalfi** získal uznání bratrstva u papeže Paschala II. jako špitálního řádu, jehož náplní byla charitativní a pečovatelská služba poutníkům, klerici a laičtí bratři se řídily regulí sv. Augustina.

1123 **Raimond z Puy** rozšířil činnost johanitů i na vojenské úkoly, vytvořili obrannou kostru latinských křížáckých států ve Svaté zemi

Celý řád se skládal z laických bratří, rozdělení na rytíře (pouze šlechtici) a seržanty, kleriků a služebných bratří.

Hrad Krak de Chevaliers

Komendy v Margatu, Byblu a Akkonu

Po opuštění Svaté země sídlili od 1291 na Kypru, od 1309 na Rhodu, nakonec od 1530 na Maltě.

Čechy:

Praha – komenda u Panny Marie pod řetězem na Malé Straně – 1158 založil **Vladislav II.** Manětín, Kadaň, Ploskovice, Kladsko, Strakonice, Český Dub, Horažďovice, Pičín

Morava:

Staré Brno – kostela u kostela sv. Jana Křtitele, dnes zaniklá

Horní Kounice, Orlovice a Ivanovice na Hané, Příbice, Osinovice, Kroměříž, Opava

Templáři (velmistr, mistr a komenda)

Chudí rytíři Krista a Šalamounova chrámu

1118 vznikají ve Svaté zemi, založil francouzský šlechtic **Hugo z Payns** s osmi druhy. Jeruzalémský král **Balduin II.** je vzal pod ochranu a vykázal jim část paláce v sousedství Skalního dómu na Chrátové hoře.

1129 synoda v Troyes schválila mnišský život rytířstva a **Bernard z Clairvaux** sepsal řádová pravidla Chvála nového rytířstva = kombinace řehole sv. Benedikta a cisterciácké observance.

1139 schválení papežem Inocencem II. – bula Omne datum optimum – výsadní postavení.

Velká podpora u šlechty i panovníků – 9.000 komend s 20.000 rytíři v 17 provinciích.

Po pádu Akkonu se 1291 přesouvá centrum řádu do Limissu na Kypru, 1306 do Paříže.

1307-1312 likvidace řádu francouzským králem Filipem IV.

Temple v Paříži, Londýně, Tomaru a Janově

Čechy: 1232 zemský komtur sídlil u sv. Vavřince na St. Městě pražském, Uhřetěves

Morava: 1248 Čejkovice, ale komtur Fridrich je na Moravě zmiňován už 1243

Jamolice od 1279, Templštejn 1281 – naposledy 1303

Patronátní právo nad kostely: Jamolice, Horní Dubňany, Dobřínsko, Dukovany, zaniklé Bohuslavice

Hrad Freunsberg (Klenov) u Vsetína – 1308 jediná zmínka

Pyrenejský poloostrov – probíhala reconquista, tedy dobývání na Maurech

Podle vzoru templářů vznikají nové řády – vycházejí z jejich regule

Calatrávský řád – 1158 založil opat cisterciáckého kláštera ve Fiteru **Raimundo Serrat**

Alcántarský řád – 1156 založen na hranicích Š a P, 1177 schválil papež, 1218 převzal kontrolu nad pevností Alcántara na řece Tajo, po rozpuštění templářů převzal majetky ve Španělsku

Rytířský mečový řád sv. Jakuba – 1170 založil **Rodrigo Arias**, bránili mestpo Caceres, 1175 schválil papež, chránili především poutníky do Santiaga de Compostely, pak i reconquista

Vojenský řád Kristův – převzal templářské majetky v Portugalsku

Němečtí rytíři (velmistr, komtur a komenda)

Bratři německého domu Panny Marie Jeruzalémské

1127 vyšli z prostředí johanitského řádu v Jeruzalémě, zaměřili se na německé poutníky, původně pouze špitální bratrstvo. V Akkonu se 1187 proměnili v rytířský řád, 1191 papež schválil novou řeholi, působení špitální i vojenské, duchovní se řídili regulí sv. Augustina, laičtí rytíři převzali řeholi od templářů.

1211-1226 – pokus vytvořit vlastní stát v Sedmihradsku, kam je pozval do Uher král Ondřej II. na obranu proti pohanským Kumánům. Poté se přesunuli do Pobaltí, kde se zúčastnili tažení proti pohanským Prusům a dalším národům.

Po pádu Akkonu 1291 bylo centrum přeneseno na Kypr, vzápětí do Benátek, nakonec 1309 přeneseno centrum do Malporku-Marienbergu, kde rytíři vybudovali hlavní sídlo velmistra.

1525 poslední velmistr **Albrecht von Brandenburg-Ansbach** přestoupil k luterství, majetek sekularizoval a stal s vazalem polského krále, konec vojenské moci řádu. **Walter von Cronberg** uchoval duchovní řád v Německu, centrum v Mergetheimu u Würzburgu.

1696 se řád stal špitálním, 1806 zaniká svatá říše římská, velmistr se přesunuje do Bruntálu, posléze hlavní sídlo ve Vídni a na Bouzově.

Řádové hrady v Pobaltí: Rehden, Soldau, Malpork.

Čechy: okolo 1200 u sv. Petra na Poříčí před hradbami staré Prahy – špitál a komenda, 1233 přenesli své sídlo ke sv. Benediktu uvnitř Starého Města.

Miletín, Chomutov, Drobovice, Jindřichův Hradec, Řepín, Plzeň, Německý Brod, Bílina, Polná, Hradec Králové, Býčkovice

Morava: Slavkov, Hostěradice, Opava, Osová Bítýška, Moravský Krumlov, Hrotovice, Křenovice, Deblín

Mečový řád v Livonsku

1202 založení v Rize biskupem Albertem

Křížovníci s červeným křížem - Strážci Božího hrobu Jeruzalémského (probošt a probošství)

1099 po dobytí Jeruzaléma vzniklo u Chrámu Božího hrobu bratrstvo, které vzal pod ochranu první král **Godefroy z Bouillonu** a svěřil ho jeruzalémskému patriarchovi, následně jej 1114 patriarcha proměnil v řeholní kanovníky podle regule sv. Augustina, byl to především špitální řád, vojenská složka nebyla tak silná, v novověku rozdělen na duchovní linii a laickou rytířskou linii.

Segovia – kostel Vera Cruz

Praha – kostel sv. Petra na Zderaze: probošství roku 1190 založili **Kojata a Všebor z rodu Hrabšiců**, majetky měli v Hněvíně, Mostě, na severním Plzeňsku, v okolí Nymburka, Trutnova, Horažďovic, Sušice, Vysokého Mýta a Prahy. Špitály provozovali v Praze u sv. Petra a Pavla, sv. Václava na Zderaze a sv. Lazara, v Trutnově a Nymbuce.

Strážkyně Božího hrobu sídlili ve Světci u Mostu.

Křížovníci s červeným srdcem – Cyriaci (převor a kanonie)

Podle legendy existovali už od apoštolských dob, založil prý papež sv. Cletus, název přijali od mučedníka sv. Cyriaka umučeného za Diokleciána, ale vznikli ale za křížáckých válek na Východě jako špitální bratrstvo, v roce 1179 obdrželi od papeže **Alexandra III.** řeholi sv. Augustina.

V roce 1255 je v Pobaltí poznal **Přemysl Otakar II.** a pozval je do Prahy, 1256 se usadili u sv. Kříže Většího na Starém Městě, v letech 1340 až 1420 měli hlavní sídlo v Praze.

Další kanonie: Staré Pardubice, Klášterec nad Orlicí-Orlík, Benátky nad Jizerou, Solnice.

Křížovníci s červenou hvězdou (převor a komenda)

V roce 1233 založila **sv. Anežka Česká** v sousedství svého kláštera na Františku špitální společenství, a to u kostela sv. Haštala. Roku 1233 královna **Konstancie** odkoupila od německých rytířů kostel a majetky u sv. Petra na Poříčí za hradbami města, špitálníci se k němu následně přesunuli. Roku 1237 byly špitál i bratrstvo vzaty pod papežskou ochranu **Řehoř IX.**, v bule je bratrstvo přeměněno v samostatný řád, a to podle regule sv. Augustina, určitý vliv mělo i učení sv. Františka. Nakonec ale sv. Anežka roku 1252 položila základní kámen k novému konventu u paty Juditina mostu, kostel sv. Ducha, dnes sv. Františka.

Další komendy v Čechách: Stříbro, Most, Klatovy, Dobřichovice, Chlum sv. Máří, Litoměřice, Ústí nad Labem, Kouřim, Písek, Cheb, Karlovy Vary, Locket, Kynšperk nad Ohří.

Morava: 1240 získal řád Hradisko sv. Hypolita u Znojma

Slezsko: 1245 řád povolala do Vratislavi Anežčina sestra vévodkyně Anna

Řád sv. Ducha – hospitalité z Montpellier

Založen 1195 v Montpellier z iniciativy Quidona z Montpellier jako rytířské sdružení spolubratrů ve službě chudým a nemocným, 1198 papežem proměněny podle vzoru johanitů v duchovní, špitální a vojenský řád.

1260 – nejvýznamnější špitál v Litovli u kostela Panny Marie

1238 – Staré Brno, založil brněnský měšťan **Rudiger** s manželkou Hodavou špitál na Božím poli pod správou bratrstva sv. Ducha, Rudiger v čele, potvrdil Václav I. a Řehoř IX., leč 1243 ho převzali pod svou správu johanité, a to poté, co fundátor k nim přestoupil.

Olomouc a Telč – sv. Duch – dle pozdější tradice

Lazariáni

Bratři sv. Lazara – opět špitální zaměření

Antonité

Špitální bratrstvo sv. Antonína – vzniká na konci 11. století, původně laické hnutí, roku 1218 mu papež Honorius III. povolil přijmout mnišský život. Bonifác VIII. je přeměnil v řeholní kanovníky s řeholí sv. Augustina.

Řád sv. Trojice

Schválen Inocencem III. a zaměřeno na vykupování křesťanských otroků z rukou Saracénů.

Humiliáti

Inocenc III. udělil mnichům řeholi podobnou celestinům.

Olivetáni

Roku 1313 založil italský právník a teolog Bernarda Tolomei na Olivetské hoře v Toskáně laickou klášterní komunitu, 1324 Jan XXII. ji schválil a předepsal mu řeholi sv. Benedikta se zaměřením na přísný asketický život.

Jesuaté

1360 laické bratrstvo založili sienští měšťané, 1364 schválil papež Urban V. a předepsal řeholi sv. Augustina.

Bekyně a beghardi – 13. a 14. století

Laické hnutí severně Alp, především německé země a sever Francie, nikdy však nedostalo papežské svolení, takže časem bylo potlačeno. Sekulární kanovnice a kanovníci provozovali špitály, poutnické domy, sirotčince a vdovská útočiště.

Odborný garant kurzu: Mgr. Aleš Flidr